

שאלות:

1. מהו נוטריקון, ומהיכן הוא נלמד (אם בכלל)?
2. האם הוא רמז או דרש?
3. מה היחס בין האות לבין המילה הטמונה בה?
4. כיצד כל זה נקשר להלכות כתיבה בשבת?
5. מהו היחס בין מידות דרש האגדה למידות הדרש ההלכתי?
6. מה קדוש ב'לשון הקודש'?
7. כיצד כל זה נקשר לקבלה?

המידות:

נוטריקון. גימטריה.

**ויאמר אליו מלאך יקוק על מה הפית את אתנך זה שלוש רגלים הנה אנכי יצאתי לשטן
פי ירט הדרך לנגדי:**
(במדבר כב, לב)

כתב אות אחת נוטריקון, רבי יהושע בן בתירה מחייב וחכמים פוטריין. אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא: מניין ללשון נוטריקון מן התורה - שנאמר +בראשית יז+ כי א"ב המו"ן גויים נתתיך, אב נתתיך לאומות, בחור נתתיך באומות, המון חביב נתתיך באומות, מלך נתתיך לאומות, ותיק נתתיך באומות, נאמן נתתיך לאומות. רבי יוחנן דידיה אמר +שמות כ+ אנכי - נוטריקון: אנה נפשי כתיבת יהבית. רבנן אמרי: אמירה נעימה כתיבה יהיבה. איכא דאמרי אנכי למפרע: יהיבה כתיבה נאמנין אמריה. דבי רבי נתן אמרי: +במדבר כב+ כי יר"ט הדרך לנגדי יראה ראתה נטתה. דבי רבי ישמעאל תנא: +ויקרא כג/ב/+ כרמ"ל - כר מלא. רב אחא בר יעקב אמר: +מלכים א, ב+ והוא קללני קללה נמרצ"ת - נוטריקון: נואף הוא, מואבי הוא, רוצח הוא, צורר הוא, תועבה הוא. רב נחמן בר יצחק אמר: +בראשית מד+ מה נדבר ומה נצטד"ק - נכונים אנחנו, צדיקים אנחנו, טהורים אנחנו, דכים אנחנו, קדושים אנחנו.
(בבלי, שבת קה ע"יא)

א. האם הנוטריקון הוא רמז או דרש?

מבוא

במאמר זה נעסוק בנוטריקון. זו אינה מידת דרש רגילה, אף שהיא מופיעה בברייתא דל"ב מידות (מידה ל). היא נראית יותר כמתודה ששייכת למישור הרמז ולא למישור הדרש. כפי שנראה, אחד המקורות המובאים בגמרא לנוטריקון הוא מפרשתנו: מן הפסוק 'כי ירט הדרך לנגדי'.

כתיבה בשבת

סוגיית שבת המובאת למעלה עוסקת בדיני כתיבה בשבת. כידוע, כדי להתחייב סקילה או חטאת מן התורה צריך לכתוב לפחות שתי אותיות. השאלה היא מה דינו של מי שכתב אות אחת שהיא נוטריקון (וברש"י שם ביאר שמדובר במי שכתב נקודה מעל האות הזו כדי ללמדנו שיש להבין בה תיבה שלימה. אצלנו מסמנים זאת בדרך כלל בתג עליון), ולכן יש לה משמעות של מילה שלימה. האם הוא מתחייב כדין כותב שתי אותיות או לא? נחלקו בזה ר' יהושע בן בתירה וחכמים במשנה שם קד ע"ב, ולהלכה קי"ל כחכמים שפטור.

לעומת זאת, ידועה ההלכה (המובאת שם בסוגיא קד ע"ב) שאם מישהו כתב אות אחת שמשלימה את הספר הוא חייב מן התורה, שכן במצב כזה גם לאות אחת יש חשיבות. אם כן, לא ברור מדוע באות אחת שהיא נוטריקון אנו לא הולכים לפי החשיבות, הרי בסופו של דבר אות זו מסמנת מילה שלימה? מדוע זה אינו מקנה לה די חשיבות בכדי להתחייב על כתיבתה?

כדי להבין את העניין עלינו להבין את יסוד מלאכת כותב ושיעורה, ואת המושג 'נוטריקון' ואת משמעותו. מהו בכלל נוטריקון? במשמעות המקובלת, נוטריקון הוא ראשי תיבות. בסוגיא בהמשך מובאים כמה מקורות לנוטריקון מהתורה. נפתח בניסיון להבין את מהלך ומבנה הסוגיא.

מקור ראשון: 'אברהם' או 'אב המון'

המקור הראשון שמובא בגמרא על ידי ריו"ח בשם ר' יוסי בן זמרא הוא אברהם כנוטריקון ל'אב המון גויים'. מקובל להבין זאת כראשי תיבות של המילים 'אב המון גויים', ובאמת כך מפרש זאת רש"י על אתר (בראשית יז, ה). רש"י שם גם מסביר את האות רי"ש המיותרת בנוטריקון. לפי פירוש זה יוצא דבר מעניין. במקרה זה לא אנחנו מבצעים דרשה (או רמז). ראה להלן) של נוטריקון למילה בתורה, כמו שבדרך כלל נמצא בחז"ל, אלא התורה עצמה עושה את דרשת הנוטריקון, כלומר היא עצמה כותבת גם את המילה וגם את פירושה המלא. נציין כי מצב דומה ראינו בדף לפרשת בהעלותך, שם עמדנו על כך שלגבי שתי מידות מצאנו מקור בתורה עצמה שמבצע שימוש מפורש במידות אלו (קל וחומר, ושני כתובים המכחישים זה את זה). פירוש זה מסתדר היטב עם הפתיח של הגמרא: מנין ללשון נוטריקון מן התורה? לפי רש"י מצאנו מקור מן התורה לכך שניתן להשתמש בנוטריקון. בתורה עצמה יש שימוש בנוטריקונים. אולם פירוש זה הוא מוקשה. ראשית, כפי שכבר הזכרנו, האות רי"ש היא חסרת משמעות. מעבר לכך, המלה 'גויים' אינה מופיעה בנוטריקון. אם כן, זה אינו אלא קירוב גס לנוטריקון, לכל היותר. מעבר לכך, בגמרא עצמה מוכח שאין הכוונה לנוטריקון כפי שהבין אותו רש"י. הרי הגמרא מביאה רשימת מילים שפורסות את הנוטריקון (ואלו לא המילים 'אב המון גויים'): **אב, בחור, המון חביב, מלך, ותיק, נאמן**. מילים אלו פורסות את הנוטריקון א"ב המון, וכל התכונות הרמוזות כאן נאמרו לו ביחס לגויים (=לאומות). זהו 'אב המון גויים' שבפסוק. אם כן, ראשי התיבות כאן הן המילים א"ב המון, ולא המילה אברהם. פירוש זה של הגמרא הוא קשה, שכן אין כאן מקור מן התורה לנוטריקון. יש כאן לכל היותר דרשה (או רמז) של מילים בתורה במתודה של נוטריקון. אם כן, עדיין לא ברור מנין לנו מקור מן התורה שאכן ניתן לעשות זאת? מעבר לכך, הדמיון בפסוק בין 'אברהם' לבין 'אב המון גויים' רומז לכך שאכן ישנו נוטריקון בתורה עצמה, והוא דווקא פריסה של המילה 'אברהם'. כל הקשיים הללו על הגמרא, כמובן אינם מיישבים את פירוש רש"י אשר נקט כאן דרך שונה מן הגמרא בפירוש המקראות כנוטריקון.

שאר המקורות: 'אנכי', 'ירט' ועוד

כזכור, ריו"ח הוא החכם שהביא את המקור הקודם. אולם לו עצמו כנראה לא נוח במקור ההוא. מייד בהמשך הסוגיא הוא מביא מקור אלטרנטיבי, והפעם מעשרת הדברות: 'אנכי' הוא נוטריקון של 'אנא נפשי כתיבת יהבית'. לא ברור מדוע ריו"ח עצמו אינו מקבל את דרשתו של ר' יוסי בן זימרא? ייתכן שהוא חושב כדעת רש"י על התורה, שהמילים במקרא הן הן פריסת הנוטריקון של המילה 'אברהם'. אולם לפי זה היה עליו להביא את המילה 'אברהם' כדוגמא שלו לנוטריקון, ולא ללכת לעשרת הדיברות להביא ממרחק לחמו.

חכמים אחרים דורשים נוטריקון אחר למילה 'אנכי'. רבנן אומרים: 'אמירה נעימה כתיבה יהיבה'. ויש אשר לומדים נוטריקון הפוך (למפרע): 'יהיבה כתיבה נאמנין אמריה'. כל אלו הן דרשות על התורה, והן מלמדות אותנו שהקב"ה עצמו נתן לנו אותה. גם כאן לא ברור מדוע כולם דורשים נוטריקון דווקא במילה 'אנכי', מכל מילות התורה. לשון אחר: מדוע מילה זו חייבת בכלל להידרש? ומדוע דווקא בנוטריקון? רש"י בגמרא יושב על מדוכה זו, ומסביר שהדרשה נעשית מפני שהכתוב נקט 'אנכי' ולא 'אני'. אמנם אין כאן הסבר מדוע הדרשה היא דווקא בנוטריקון. המקור השלישי מובא על ידי דבי ר' נתן מהמילה 'ירט' שבפרשתנו. פריסת הנוטריקון היא: 'יראה ראתה נטתה'. בהמשך הסוגיא מופיעים עוד כמה מקורות בצורה דומה, ולא נפרט לגביהם יותר. כל המקורות הללו הם דרשות של מילה מהתורה בצורה של נוטריקון. כלל לא ברור מנין חכמים מוציאים את המילים שפורסות את הנוטריקון? האם זוהי יצירה חופשית ללא כל כללים? האם גם בהלכה אנו מוצאים דרשות כאלו? האם עלינו להתייחס לדרשה כזו ברצינות, או שמא יש כאן משחקי מילים של דרשנים בפני קהל?

מעבר לכל זה, על כל המקורות הללו כולם קשה הקושיא דלעיל: הגמרא חיפשה בתחילת הסוגיא מקור לכך שניתן לדרוש בנוטריקון. אולם בכל אלו לא מצאנו מקור כזה. בסוגיא מובאות רק דוגמאות לדרשות כאלו שנעשו על ידי חז"ל. יוצא הדופן היחיד הוא 'אברהם' (=אחד היה אברהם), שכן לגביו לפחות יש רמז מקראי לדרשת נוטריקון שנעשית על ידי התורה עצמה. אולם, כפי שראינו, גם במקרה זה הגמרא לכאורה מתעלמת מכך, ומביאה נוטריקון אחר. נראה כי עלינו לחפש את פשר הדבר דווקא בדרשה זו.

המקור מאברהם אבינו

קשה להתעלם מכך שבמקרה של אברהם אבינו הפסוק עצמו עושה נוטריקון. על כן ייתכן שיש לקרוא את המדרש כך: מהפסוק עצמו למדנו שעושים נוטריקון. לאחר שלמדנו זאת, עשינו נוטריקון בעצמנו, ודרשנו שהקב"ה מבטיח לאברהם את כל ההבטחות הללו מתוך המילים 'אב המון'.

ומכאן גם ריו"ח בעצמו עושה נוטריקון על המילה 'אנכי'. הוא אינו חולק על ר' יוסי בן זימרא, אלא לומד ממנו שניתן להשתמש במתודה של נוטריקון בעצמנו, ומייד מיישם זאת בעצמו (=ריו"ח דידיה, בלשון הגמרא) על עשרת הדיברות.

יישוב כל הקושיות

לפי זה מתיישבות כל הקושיות. המקור הראשון אכן מהווה מקור מהפסוק לכך שדורשים נוטריקון. בין הדעות שבאות אחריו בסוגיא אין כל מחלוקת. דעות אלו כנראה כלל אינן מנסות להביא מקור למידת הנוטריקון, שכן בפועל הן אינן מביאות מקור כזה. כפי שראינו, הן משתמשות במידה זו לדרוש פסוקים שונים. לפי דרכנו נאמר כי כל החכמים הללו מבצעים דרשה של נוטריקון לאחר שלמדו את מקורו מהפסוק על אברהם. מקור זה מוסכם על כולם. בזה מתיישב גם רש"י, שהסביר שלמדנו נוטריקון מהפסוק על אברהם עצמו. הערנו שזה נראה סותר לכאורה את דברי הגמרא. לפי דרכנו, זה גופא מה שמצאנו גם בגמרא (לאחר פירושו, שהוא כעין 'חסורי מחסרא' בגמרא). הגמרא שואלת: מנין לנוטריקון? ועונה על כך במובלע: מהפסוק על אברהם. זהו מקור ברור, ולכן לא טורחים לציין אותו בפירושו, ובמקום זה משתמשים במתודת הנוטריקון על פסוק זה וגם על פסוקים נוספים.

מידת הנוטריקון

ועדיין עלינו להבין מה פירוש 'נוטריקון'? הרי כפי שראינו אין כאן ראשי תיבות במובן המלא והמדויק. אמנם לגבי חסרון האות רי"ש של אברהם רש"י טורח להסביר, ומשמע שהוא לומד שנוטריקון אכן אמור להיות ראשי תיבות. אך כבר הערנו מהיעדר האות גימ"ל מן המילה 'גויים'. גם במילה 'ירט' הטי"ת אינה ראש התיבה הטמונה בה (= 'נטתה').

מכאן עולה בבירור שהנוטריקון אינו בהכרח ראשי תיבות. זהו רמז מקוצר לתוכן החבוי, אשר קשור לראשי תיבות, אך אינו מחוייב להיות בדיוק ראשי תיבות. ניתן לראות זאת ביתר חדות במדרש אחר (מכילתא דרי"ש, יתרו, מס' דבחדש, פרשה ח ד"ה 'כבד את')¹:

כבד את אביך ואת אמך. אם כבודתן, למען יאריכון ימיד, ואם לאו, למען יקצרון ימיד; שדברי תורה נוטריקון שכן דברי תורה נדרשין, מכלל הן לאו מכלל לאו הן.

אנו רואים כאן שהנוטריקון הוא שם נרדף לרמז בכלל. כל פעם שהתורה מצפינה אינפורמציה באופן מקוצר כלשהו, זה קרוי 'נוטריקון' (ראה על כך, בתורה תמימה, בראשית יז, ה). אפילו לימוד בדרך של 'מכלל הן אתה שומע לאוי' קרוי נוטריקון.

אמנם ברש"י ראינו שהוא כן מנסה להציל את ראשי התיבות, אולם זה רק בגלל שלאות רי"ש במילה 'אברהם' אין כלל הצדקה לקיומה, אם אכן יש כאן נוטריקון. אולם במקרה של הטי"ת של 'ירט', שם ישנה הצדקה, ולכן שם רש"י אינו רואה צורך בהסבר על אף שאין כאן ראשי תיבות מדויקים. נעיר כי רש"י עצמו (בפרשת יתרו) מביא את המונח 'נוטריקון' לגבי היסק של 'מכלל הן אתה שומע לאוי', כלומר גם הוא מקבל שזה אינו חייב להיות בהכרח ראשי תיבות.

האם יש נוטריקון גם בהלכה?

המתודה של הנוטריקון נראית על פניה מעט מפוקפקת. האם זוהי מתודת דרש של ממש (ואולי זהו רמז)? האם ניתן ליישם אותה גם לגבי ההלכה?

כפי שכבר הזכרנו, המתודה הזו היא מידת דרש ל בברייתא של ל"ב מידות של ר"א בנו של ריה"ג. אם כן, זוהי מידת דרש של ממש. מאידך, מפורש בכמה מקורות שמידה זו אינה משמשת בהלכה. לדוגמה (מתוך אוצר המדרשים, אייזנשטיין, לב מידות באגדה, עמ' 269):

(ל') נוטריקון, מנין שדורשין נוטריקון באגדה? ת"ל אברהם אב המון גוים (בראשות י"ז), כרמל (ויקרא ב' כ"ד) רך - מל, דבר שהוא רך ונמלל ביד. והוא קלני קללה נמרצת (מלכים א', ב') ר"ת נואף מואבי רוצח צורר תועבה. ירט (במדבר כ"ב) ר"ת יראה ראתה נטתה.

רואים כאן במפורש שזוהי מידת דרש אגדית. כך גם כותב רש"י (בראשית ל, ח):

נפתלתי - נתקבלה תפלתי. ומדרש אגדה יש רבים בלשון נוטריקון:

כפי שכבר הזכרנו, לב מידות הדרש מופיעות בספר הכריתות. הר"ש מקינן עובר על כל אחת מהן ומסביר מדוע היא לא מנויה במסגרת יג מידות הדרש של רש"י (ראה בדף לפרשת וישב). לגבי מידת נוטריקון הוא כותב כך (ספר הכריתות, 'נתיבות עולם' מידה ל):

גם זה דרש אגדה ולא דברי תורה ולא דין ומשפט. ולא חשיב לה ר' ישמעאל.

הקריטריון ליישום מידת הנוטריקון

הקריטריון ליישום המידה אינו ברור. אלו מילים נפרש בצורה של נוטריקון, ואלו לא? מה הם הכללים לבחירת המילים החבויות בנוטריקון? הפריסות המוצגות בגמרא נראות פרועות למדי. חלקן בכלל בארמית, וקשה להניח שיש כאן ניסיון של ממש לפענח משהו שבאמת חבוי בתורה עצמה.

¹ ראה גם ברש"י על התורה, שמות כ, יא.

ייתכן שחלק מן הדרשות הללו באמת אינן אלא משחק דרשני. אולם קשה להניח שכולן כאלו, שהרי זוהי מידת דרש ככל מידה אחרת ברשימתו של ר"א בשריה"ג. מאידך, הקריטריונים אינם ברורים, ולכן די ברור שקשה יהיה ליישם את המידה הזו בדרש ההלכתי. כנראה שבכל מקום בו אנו פוגשים מילה שאין לה פירוש מקובל, כמו 'ירט'² או שהיא נראית מיותרת (כמו 'אנכי' במקום 'אני', כפי שכתב רש"י על הגמרא), נחפש פירוש על דרך הנוטריקון.

בחזרה לאיסור כתיבה בשבת

כפי שהבאנו בתחילת דברינו, חכמים פוטרים על כתיבת אות אחת נוטריקון. השאלה היא מדוע הם פוטרים, כאשר אות אחת שיש לה חשיבות בנסיבות אחרות (כמו בסיום ספר) כן מחייבת סקילה וחטאת. יש לציין כי הלכה זו אינה מופיעה ב**טור** וב**שו"ע**, אולם היא נפסקת להלכה ברמב"ם פי"א מהל' שבת הי"ג.

ייתכן ששורש העניין נעוץ בשאלת מהותו של נוטריקון. אם אכן האות האחת הזו היתה מורה על מילה שלימה, אזי יש כאן כתיבת מילה שלימה. אולם אם נוטריקון הוא רק סוג של רמז ולא של דרש, כי אז המילה איננה טמונה באות המסמנת אותה. לפי דרכנו נאמר כי המילה רק רמוזה באות זו, והקורא הוא המוסיף אותה בעצמו.

בדפים לפרשת חיי-שרה, יתרו, פקודי ועוד, עמדנו על כך שלפי הרמב"ם כל ההלכות שנדרשות ב"ג מידות הדרש ובריבוי (ראה בדבריו בשורש השני) אינן מצויות בתוך הכתוב. הקורא או הפרשן מרחיבים את הכתוב באמצעות מידות הדרש. לפי הרמב"ם, רק פירוש פשטי מצוי בכתוב, ורק הפשט הוא כלי חשיפה, בעוד הדרש הוא כלי מרחיב (ולא חושף). לפי שאר המפרשים כל המידות הן חושפות ולא מרחיבות. כלומר ההלכות שנדרשות באמצעות המידות אכן מצויות בתוך הכתוב, וכלי הדרש הם כלי חשיפה.

ייתכן שלגבי נוטריקון, בגלל העמימות והגמישות של מידה זו, כולם מסכימים שהמילה החבויה בה אינה טמונה ממש באות המסמנת אותה. הנוטריקון לכולי עלמא הוא מידה מרחיבה ולא חושפת. אם כן, גם כאשר אנחנו כותבים מילה בנוטריקון על ידי אות אחת, אנחנו איננו טומנים את המילה בתוך האות אלא רק מרמזים עליה. ה'פריסה' של הנוטריקון אינה חשיפה של מה שחבוי בתוכו, אלא היא נחשבת כהרחבה של הקורא.

לפי זה, הכותב מילה בנוטריקון של אות אחת, לא כתב את המילה עצמה אלא רק אות, והקורא הוא אשר יוצר מהאות הזו מילה שלימה. לכן אל לנו להתפלל שהכותב אות אחת בנוטריקון בשבת אינו חייב על כך. ייתכן שבזה גופא נחלקו התנאים במשנה (האם נוטריקון הוא רמז או דרש).

ייתכן שבמקרה בו יש אות אחת שמהווה נוטריקון אובייקטיבי, מוסכם על הכל, הכותב אותה כן יהיה חייב עליה סקילה וחטאת גם להלכה. למשל, הכותב אות בכתב הסיני, שם משמעותה היא מילה שלימה (=יחידת משמעות שלימה. ראה להלן), יתחייב חטאת או סקילה.

תהייה לסיכום

ראינו שמידת הנוטריקון היא עמומה מאד. כלל לא ברור כיצד והיכן מיישמים אותה. מעבר לכך, לא ברור האם בכלל זוהי מידת דרש של ממש, או שמא רק רמז היא. הרי גימטריאות הן פרפראות לחכמה, ונחשבות כרמז ולא כדרש. מדוע, אם בכלל, הנוטריקון הוא שונה? אמנם יש לציין כי גם הגימטריא מנויה בבבלייתא של ר"א בשריה"ג, כמידת דרש (המידה הכ"ט). אם כן, נראה שבמסגרת מידות דרש האגדה כלול גם הרמז.

הזכרנו את דברי בעל **ספר הכריתות** אשר הסביר לגבי כל אחת מלי"ב המידות מדוע הן לא מנויות במסגרת יג המידות של ר"ש. כפי שהזכרנו בדף לפרשת וישב, בעל **הכריתות** מביא שלושה סוגי הסברים לכך, וכל אחד מהם הוא רלוונטי למידות שונות. אחד מן ההסברים הוא שישנן מידות אשר שייכות רק לדרש האגדה, ולכן הן אינן מובאות בבבלייתא דר"ש. מדוע באמת מידות אלו רלוונטיות רק למדרש האגדה ולא לדרש ההלכתי? על כך בעל **הכריתות** לא עונה.

מתוך דברינו כאן נראה שלפחות חלק מן ההבדל בין מידות דרש האגדה לבין מידות הדרש ההלכתי הוא מידת הדיוק והחד משמעיות שבהן.³ המידות של הדרש האגדי מאפשרות לדרשן יתר חופש, ופחות מכתיבות לו את תוצאת הדרשה. בכל אופן, עניין זה עוד דורש תלמוד.

ב. לשון הקודש

² אמנם ראה ברש"י על אתר, שהביא לה פירושים ומקבילות. ודבריו שם שחכמי 'המשנה' פירשוה על דרך נוטריקון (והפנה לסוגיית שבת קה) תמוהים, שהרי זהו פירוש אמוראי בגמרא (ר"ו"ח) ולא במשנה. ייתכן שלפני רש"י היה חלק אחר במשנה, או שמא היתה כאן דרשה תנאית אחרת בגמרא. ואולי זה יסביר גם את הסתירה בין הנוטריקון שהוא מוצא אצל אברהם לבין הנוטריקון שהגמרא עושה. כל זה טעון בדיקה מדוקדקת יותר בנוסחאות הגמרא ורש"י.

³ ראה גם בדברינו לפרשת בראשית. וכן במאמרו של מ. אברהם, 'מעמדן הלוגי של דרכי הדרש', בתוך **צהר** יב, ובספרו על השורשים שעומד לצאת בעז"ה בקרוב.

מבוא

ראינו שהכותב בשבת חייב רק אם כתב לפחות שתי אותיות. אות בודדת אינה מחייבת (ואפילו לגבי נוטריקון ראינו מחלוקת).

בראש דברינו חשוב לעמוד על הבדל מהותי בין אותיות לבין מילים: אות כשלעצמה היא סימן שרירותי וחסר משמעות. יחידת המשמעות הבסיסית בשפה היא המילה. אם כן, היינו מצפים ששיעור הכתיבה בשבת יהיה מילה, ולא שתי אותיות. עוד יש לדון מדוע בכלל השיעור של כתיבה בשבת נתון באמצעות מספר אותיות ולא במילים?

הנוטריקון, בו עסקנו בפרק הקודם, הוא מתודה שמעבירה מילה לאות. ישנה אות אחת שמייצגת מילה שלימה, ולכן ישנה כאן גניזה של משמעות בתוך אות בודדת. זהו מעין היפוך של אות למילה (או מילה לאות). אנו יוצקים משמעות לתוך סימן בשפה שבמהותו הוא שרירותי.

והנה לגבי לשון הקודש (=לשון המקרא) ישנן כמה אינדיקציות לכך שישנה משמעות גם לאותיות ולא רק למילים. בספר **יצירה**, כמו גם במקורות חז"ליים נוספים, האותיות נתפסות כאבני הבניין של היקום. תפיסה כזו מניחה שגם לאותיות עצמן ישנה משמעות במובן כלשהו.

אנו מוצאים הקשרים הלכתיים נוספים שבהם מופיעות אותיות ולא מילים. למשל, בסוגיית הבבלי שבת קטז ע"א מבואר שסי' שנמחק ונותרו בו 85 אותיות (כמניין פרשת 'ויהי בנסוע הארון') נותרת בו קדושה (ומצילים אותו מפני הדליקה בשבת). לדעה אחת במחלוקת האמוראים שם אותיות אלו יכולות להיות 'מפוזרות', כלומר בודדות ולא במסגרת מילים. אם כן, נראה שסי' שנמחק ונותרו בו אותיות בודדות במספר מספיק נותר בו משהו בעל משמעות. שוב, השיעור אינו מילים אלא אותיות.⁴

די ברור שתכונה זו של מתן משמעות לאותיות קיימת רק בלשון הקודש, ולא בכל הלשונות. כפי שראינו, בשאר הלשונות האותיות אינן אלא סימנים שרירותיים, שאין להם כל משמעות בפני עצמם.

גם לגבי מילים ניתן לראות תופעה דומה. למעשה, גם מילים (בין אם הן כתובות ובין אם הן מבוטאות בפה) הן סימנים שרירותיים. אמנם בניגוד לאותיות למילים ישנה משמעות, אולם הבחירה של מילה בכדי לציין תוכן כלשהו היא ודאי שרירותית. ניתן היה לבחור בכל מילה כדי לציין כל תוכן, ובלבד שהבחירה תהיה מוסכמת על כל הדוברים בקהילה. בסעיף הבא נעמוד על כך שבלשון הקודש (=לשון המקרא) המצב הוא כנראה שונה.

לשון הקודש⁵

כמה ראשונים דנים בשאלה מדוע לשון הקודש היא קדושה. הרמב"ם **במורה הנבוכים** (ראה ח"ב פ"ל, וח"ג פ"ח) מסביר זאת בכך שלא הונחו בה שמות לאברי ההולדה. הרב הנזיר (שם) מסביר שהרמב"ם הולך לשיטתו, שכן הוא תופס את לשון הקודש כלשון הסכמית כמו כל הלשונות האחרות.

כמה ראשונים (ראה רמב"ן על התורה בתחילת פ' כי-תשא, ופירוש הראב"ד **לספר יצירה** פ"א מ"י) תוקפים את גישתו זו של הרמב"ם, וטוענים כנגדו שלשון כזו היתה צריכה להיקרא לשון טהורה או נקייה, אך לא קדושה (על קדושה וטומאה, ראה בדף לפרשת חקת). על כן הם טוענים (וכן כתב הכוזרי מ"ב ס"ז-פ, ומ"ד ס"י כה, ועוד) שלשון הקודש נקראת כך מפני שהיא הלשון הנאותה לטבע הנמצאים ולידיעות האמיתיות הא-להיות.

פירוש הדברים הוא כי בלשון הקודש המילים והאותיות אינן שרירותיות. טבען תואם לטבע העולם כשהוא לעצמו. לכן גם התיאור של העולם ושל הידיעות הא-להיות במילים אלו הוא המושלם ביותר. לשון אחר: לשון הקודש אינה הסכמית כמו כל הלשונות האחרות. היא מהותית לטבע המציאות. לכן כל תרגום ללשון אחרת אינו אלא פירוש, ובהכרח יהיה פחות מהימן מן המקור בלשון הקודש.

הרב הנזיר עומד על כך שחרש (=חרש-אילם) נחשב כשוטה מפני שחוסר יכולת לבטא במילים משקף חוסר במחשבה עצמה. ובאמת הרמב"ם **בפירוש המשנה** מסביר זאת באופן רציונליסטי יותר, וזאת כמובן לשיטתו. לדעתו שם חרש נחשב כשוטה מפני שחוסר היכולת שלו לדבר ולשמע מונע ממנו באופן טכני ללמוד חכמה.

השלכות הלכתיות

הרב הנזיר מביא שתי השלכות הלכתיות למחלוקת זו. ראשונה, בדיני קריאת שמע. המשנה קובעת (ראה תחילת פ' אלו נאמרין בסוטה) שקריאת שמע ניתנת להיאמר בכל לשון, ולא דווקא בלשון הקודש. הרמב"ם מביא הלכה זו (ראה ה' ק"ש, פ"ב ה"י), ומוסיף: "ומדקדק באותה הלשון, כמו שמדקדק בלשון הקודש". הראב"ד בהשגותיו על אתר תמיה על דברי הרמב"ם, ואומר שכל הלשונות הן פירוש, וכיצד ניתן (או ראוי) לדקדק באותיות של טכסט שהוא פירוש. ברור

⁴ נעיר כי זה נכון גם לפי הדעה השנייה. גם לפי שיטה זו אנו אמנם דורשים מילים שלימות, אולם השיעור ניתן לפי סך מניין האותיות.

⁵ בנושא זה, ראה בספרו של הרב הנזיר **קול הנבואה**, בספר הראשון מאמר ראשון, מסעיף כו ואילך.

שניהם הולכים כאן לשיטתם בהבנת לשון הקודש (ראינו שהראב"ד בפירושו לספר יצירה משיג על הרמב"ם בנושא זה).

דוגמא נוספת היא קריאת מגילה. הרמב"ם (מגילה פ"ב ה"ד, ועיין במגיד משנה שם) כותב שאם יש אדם שיודע לע"ז ויודע גם אשורית, יכול לקרוא מגילה בכל אחת משתי הלשונות. לעומתו, הרמב"ן (בחי'דושיו, רפ"ב דמגילה) סובר שרק אם אותו אדם אינו יודע אשורית כלל רשאי לקרוא בלע"ז. גם כאן הם הולכים לשיטתם (ראינו שהרמב"ן גם הוא חולק על הרמב"ם) בדבר השוויון המהותי בין הלשונות.

בחזרה למלאכת כתיבה בשבת

ישנה הלכה תמוהה המובאת ברמ"א או"ח (סי' ש"ו הי"א):

מותר לקנות בית בארץ ישראל מן הא"י (=אינו יהודי), בשבת, וחותר ומעלה בערכאות.

הגה: שלהם, בכתב שלהם; דאינו אסור רק מדרבנן, ומשום ישוב א"י לא גזרו (א"ז).

הרמ"א מביא בשם בעל האור זרוע, שפירש את ההיתר בגמרא בגיטין לקנות בית בא"י בשבת ולכתוב שטר עליו, שכל זה נאמר רק לגבי כתיבה בלשון אחרת, שכן הכתיבה בה אסורה רק מדרבנן. אולם בלשון הקודש אסור, שכן האיסור לכתוב בה בשבת הוא מן התורה.

אמנם זוהי שיטה תמוהה ושנויה במחלוקת גדולה (ואנו לא נוהגים לפסוק כמותה), אולם רואים כאן הבדל מהותי בין הלשונות לגבי איסור כתיבה בשבת: לדעת בעל האור זרוע רק כתיבה בלשון הקודש נאסרה מן התורה. מדוע באמת יש הבדל לעניין כתיבה בשבת?

נראה שלפי דעת בעלי שיטה זו מלאכת כתיבה בשבת נאסרת רק אם הכתב מייצג מהותית את התוכן עצמו. כפי שראינו, דבר כזה מתרחש רק בלשון הקודש. ייתכן שזוהי הסיבה לדינו התמוה של בעל האור זרוע.

אם אכן זהו הגדר של מלאכת כותב, כי אז ניתן אולי להבין מדוע השיעור של מלאכה זו ניתן באותיות ולא במילים. הסיבה לכך היא שבלשון הקודש היחידה הבסיסית היא האות ולא המילה. השיקוף המהותי של התוכן תלוי באותיות ולא דווקא במילים.

ייתכן שזוהי גם הסיבה מדוע נוטריקון אינו אסור מה"ת. אמנם הנוטריקון מסמל מילה שלימה, אולם האות אינה משקפת תוכן בעל חשיבות מספקת בלשון הקודש (שהרי השיעור הוא ב אותיות). המילה שמסומלת על ידי האות היא רק משמעות האות ולא התוכן המבוטא באופן מהותי על ידה. לכן האות הזו אינה נחשבת כמילה.

שוב, השוואה לכתיבת אות שמסיימת ספר

יש לדון לאור דברינו בדין הכותב אות אחת שמסיימת ספר שלם. מדוע שם האות הבודדת נחשבת כמייצגת תוכן בעל חשיבות מספיקה בכדי להתחייב? למעשה, יש לדון יותר מכך: מדוע בכלל דרוש שיעור של שתי אותיות? מה יש בשתי אותיות שאין באות אחת?

נראה מכאן שמלאכת הכתיבה דורשת ייצוג מהותי של המציאות, אולם דרושה גם כמות מינימלית של תופעה זו כדי להתחייב (כמו כל שיעורי התורה שקובעים כמות למהויות)⁶. הסיבה אינה בגלל ששתי אותיות משקפות תוכן ואות אחת לא. כפי שראינו, גם אות אחת משקפת תוכן, אולם השיעור אינו מספיק חשוב כמותית בכדי להתחייב.

כאשר האות מסיימת ספר שלם, היא משלימה את הייצוג שנעשה בכל הספר כולו. היא הופכת את כל מה שקדם לה למייצג של התוכן המבוטא על ידו. לכן במקרה זה האות הבודדת נחשבת כמלאה בתוכן שהוא גם מספיק חשוב כמותית. אולם אות שנכתבת כנוטריקון רוצה להשלים את השיעור שלה במילה שהיא רק הסמל שלה. אולם יחס של סימול הוא תכונה של לשונות לע"ז ביחס לתכנים המבוטאים בהן, ולכן לפי בעל האור זרוע זה אינו נחשב ככתיבה מהותית.

כמובן שכל זה יכול להיאמר אך ורק בשיטת בעל האור זרוע. להלכה מקובלנו שכתובה בכל שפה אסורה מה"ת, והשיעור הוא תמיד שתי אותיות. לפי שיטות אלו דרוש לנו הסבר מסוג אחר, שכמובן לא יהיה קשור לעניין השפה ומהותה. אולם ענייננו כאן אינו במלאכת כותב בשבת שלעצמה, אלא רק בדין כתיבה בשבת כדוגמא שמשקפת כמה מהרעיונות עליהם עמדנו כאן.

שם ה'

תופעה דומה לזו המתוארת כאן מצאנו גם לגבי שמות ה'. ניתן להתייחס לבני אדם, או כל עצם אחר, בשתי צורות שונות: דרך תיאור שלהם או דרך שמם. שמות הן מילים שרירותיות אשר מוצמדות לאנשים. ניתן לבחור שם באופן שרירותי, לפי ראות עיני ההורים. לעומת זאת, תיאור של אדם אינו שרירותי. למשל, כאשר אנו אומרים שפלוגי הוא שמן, אין לנו בחירה לומר שהוא רזה. התיאור תלוי במציאות, ולכן אינו שרירותי.⁸

⁶ ראה את הסבר האחרונים למושג 'חזי לאיצטרופי' ביחס לדין 'חצי שיעור'. ראה, למשל, קו"ש ח"ב חולין אות מה, וב"ב אות שסז.

⁷ ראה על כך בספר שתי עגלות וכדור פורח, בסוף השער השני.

⁸ כמובן הבחירה במילה 'שמן' בכדי לתאר אדם שמן היא שרירותית. אולם לאחר החלטה זו ההצמדה שלה לאדם כלשהו אינה שרירותית.

בהקדמת הספר **שני לוחות הברית**, בחלק 'בית ה', עומד ר' ישעיה איש הורביץ (בשם הרמ"ק) על כך שהמצב לגבי שם ה' אינו כזה. הצורות שלנו לפנות אל הקב"ה הן שתיים: שמות וכינויים. שמות ה' קשורים מהותית לעצם אותו הם מייצגים. לעומת זאת, כינוי הוא תיאור של תכונה או הופעה אלוקית כלשהי. נמצא, אם כן, כי שם ה' מתייחס לעצמותו כמו שתיאור של אדם מתייחס לעצמותו.

כעת עולה שאלה: מהו ההבדל בין שם ה' לבין כינוי? הרי גם כינוי הוא סוג של תיאור. לכאורה נראה כי שתי צורות ההתייחסות לקב"ה שקולות לאחת מהצורות לגבי אדם.

על כן נראה לבאר כי כאשר אנו אומרים ששם ה' הוא ייצוג מהותי של הקב"ה, אין כוונתנו לתיאור שלו. כוונתנו היא להתייחסות מהותית לעצמותו. כל תיאור מבטא את אחד המאפיינים של האדם או החפץ אליו פונה התיאור. השם, לעומת זאת, מתייחס לעצמות ולא לאף אחת מן התכונות.

אצל אדם השם מוצמד שרירותית, ואילו אצל הקב"ה שמותיו שייכים לעצמות באופן מהותי. לכן שמות ה' מצויים בעולם האצילות ('שמות' ו'ספירות' הן כמעט מילים נרדפות בקבלה). הם נאצלים מהקב"ה עצמו, ולכן הם אינם רק 'מתארים' אותו, אלא הם 'מחברים' כביכול אל עצמותו הנעלמה.

אין כאן המקום להיכנס למשמעותה של התמונה הזו. כוונתנו כאן היתה רק להדגים את המשמעות של הצמדה מהותית לעומת תיאור מקרי. היחס בין שם ה' לבין עצמותו, מקביל ליחס בין מילה בלשון הקודש לבין המציאות המסומנת על ידה.⁹ לעומת זאת, היחס בין שם של אדם לבין עצמותו מקביל ליחס בין מילה בלשונות אחרים לבין התוכן המסומן על ידה.

התנצלות

בסוף דברינו חרגנו מעט ממנהגנו, וגלשנו לתחומים גבוהים. אין כאן המקום לפרט, להרחיב ולנמק, ובודאי שאיננו חפים משגיאות. משוגותינו איתנו ילינו, ומנסתרות נקנו...

---

⁹ ניתן להסיק מכאן שהמילים בלשון הקודש נאצלות משמות ה' כמו שהמציאות עצמה נאצלת ממנו יתברך.